

МІСЦЕ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У статті проаналізовано найважливіші показники виробничої діяльності фермерських господарств Тернопільської області.

Ключові слова: фермерські господарства, сільськогосподарські угіддя, урожайність основних сільськогосподарських культур.

I. Вступ

Фермерські господарства, як свідчить світовий досвід, є однією з найбільш прогресивних і високоефективних форм сільськогосподарського виробництва. Їх виникнення було логічним і закономірним наслідком реформування агропромислового комплексу України відповідно до основних вимог ринкової економіки. Свідченням усвідомлення значущості й ролі фермерських господарств є, зокрема, та увага, яка приділяється питанням їх розвитку на всіх рівнях управління. Так, лише Верховною Радою України за період з 1991 р. з питань розвитку фермерства було прийнято більше ніж 40 законодавчих і нормативних актів. Проблемам їх розвитку приділяється належна увага і в економічній літературі, хоча, на нашу думку, в цілому фермерство ще не відіграє тієї ролі в сільськогосподарському виробництві України, яка властива йому потенційно. Свій вплив, чи не вирішальний, у цьому аспекті має, зокрема, специфіка того чи іншого регіону, відповідність їй розроблених теоретичних засад організації виробництва у вказаному виді господарювання. Саме це необхідно враховувати в кожному конкретному випадку при аналізі ефективності функціонування фермерських господарств у тій чи іншій місцевості країни, у тому числі в Тернопільській області.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити місце фермерських господарств у сільському господарстві Тернопільщини.

Вихідними, найбільш узагальнювальними положеннями аналізу розвитку фермерських господарств на Тернопільщині були, насамперед, такі:

- фермерські господарства – це принципово новий вид сільськогосподарського виробництва, в якому своя, специфічна, форма організації виробничих процесів;
- динаміка розвитку фермерських господарств може виступати одним з показників рівня ефективності сільськогоспо-

дарського виробництва в тій чи іншій місцевості країни в цілому.

Аналіз динаміки розвитку фермерських господарств, як, власне, і сам факт їх виникнення в Україні, – це надзвичайно складне й комплексне питання, оскільки потребує врахування найрізноманітніших факторів, починаючи від особливостей державної політики щодо них на тому чи іншому етапі розвитку країни в цілому й закінчуючи, зокрема, особливостями психології населення того чи іншого її регіону, що в цьому відіграє також далеко не останню роль. Оскільки в контексті вищезазначеного розгляд питань, пов'язаних зі специфікою організації фермерських господарств саме в такому масштабі й ракурсі в певному розумінні виходить за межі пропонованої роботи, зупинимось на суто економічних характеристиках функціонування господарств вказаного виду в Тернопільській області як концентрованому вираженні й наслідку всього комплексу передумов. Найбільш узагальнювальні та найважливіші з них наведено в табл. 1.

Чи не найочевидніше таке: у загальній величині отриманого прибутку, незважаючи на в принципі значні перепади в ній в окремі роки, питома вага фермерських господарств рослинницької галузі була відносно стабільною й переважною – від 96,1% в 2011 р. до 99,4% в 2010 р. В загальній величині отриманого фермерськими господарствами Тернопільщини прибутку, її рівень у 2009 р. становив 12,9 млн грн, що порівняно з 2008 р. і 2010 рр. приблизно у 5 разів менше, а порівняно з 2011 р. – у 8 разів менше. Хоча це скоріше виняток, ніж тенденція, тим більше – закономірність розвитку фермерських господарств Тернопільської області.

Хоча в загальній величині отриманого прибутку переважали господарства рослинницької галузі, не можна не відзначити суттєву зміну співвідношення величини рентабельності виробництва між ними й господарствами тваринницької галузі у 2011 р. порівняно з 2008 р.: якщо в 2008 р. рівень рентабе-

льності перших з них становив 34,7%, а других – 13,2%, то вже у 2011 р. – відповідно, 22,5 і 30,4%. Але це епізодичне явище, і

більш-менш чітко виражених тенденцій у процесі аналізу вказаного показника впродовж 2008–2011 рр. не спостерігалось.

Таблиця 1

Основні показники виробничої діяльності фермерських господарств Тернопільської області

Показники	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн грн	257,5	108,1	413,9	558,7
продукції рослинництва, млн грн	252,5	103,9	404,2	540,8
продукції тваринництва, млн грн	5,0	4,2	9,7	17,9
Прибуток, збиток (–) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	65,6	12,9	68,4	103,6
продукції рослинництва, млн грн	65,0	12,6	68,0	99,4
продукції тваринництва, млн грн	0,6	0,3	0,4	4,2
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	34,2	13,5	19,8	22,8
продукції рослинництва, %	34,7	13,8	20,2	22,5
продукції тваринництва, %	13,2	6,1	4,9	30,4

Тут і надалі використано дані: Сільське господарство Тернопільської області за 2011 рік: статистичний збірник. – Тернопіль, 2012.

Особливістю, хоча й з певною часткою умовності, наведених у табл. 1 даних можна вважати те, що вони розглядаються відокремлено, безвідносно до загальних обсягів сільськогос-

подарського виробництва на Тернопільщині. Саме з огляду на це розглянемо місце й роль фермерських господарств в аграрному секторі економіки області на основі табл. 2.

Таблиця 2

Питома вага фермерських господарств у загальних обсягах сільськогосподарського виробництва на Тернопільщині

Показники	Роки					
	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Валова продукція фермерських господарств, млн грн	45,5	130,4	293,2	167,0	285,0	404,0
у % до загальних обсягів продукції сільського господарства області	0,9	2,5	4,9	2,7	4,9	5,5
продукція рослинництва, млн грн	44,2	127,1	286,6	160,7	275,1	387,3
у % до підсумку	97,1	97,4	97,6	95,8	96,5	95,8
у % до загальних обсягів продукції вказаного виду області	1,4	4,0	6,9	3,8	7,1	7,2
продукція тваринництва, млн грн	1,3	3,3	6,6	6,3	9,9	16,7
у % до підсумку	2,9	2,6	2,4	4,2	3,5	4,2
у % до загальних обсягів продукції вказаного виду області	0,1	0,2	0,4	0,3	0,5	0,9

Найважливіші особливості наведених у табл. 2 даних такі:

- по-перше, впродовж 2000–2011 рр. загалом по фермерських господарствах Тернопільщини набуло характеру тенденції постійне зростання їх питомої ваги в загальних обсягах сільськогосподарського виробництва області – з 0,9% у 2000 р. до 5,5% у 2011 р.;
- по-друге, питома вага фермерських господарств рослинницької галузі була суттєво вищою за питому вагу господарств вказаного виду тваринницької; якщо у 2011 р. частка перших становила 7,2% загальних обсягів виробництва зазначеної галузі, то тваринницької – всього 0,9%;
- по-третє, не можна не виділити окремо динаміку збільшення загальних обсягів виробництва у фермерських господарствах Тернопільщини; якщо у 2000 р. вони перебували на рівні 45,5 млн грн, то у 2011 р. – вже 404,0 млн грн, тобто темпи зростання були досить-таки значними – 8,8 раза;
- по-четверте, слід, мабуть, окремо зупинитись на внутрішньогалузевій структурі виробництва у фермерських господарствах Тернопільщини, передусім на тому,

що із загального обсягу валової продукції підприємств зазначеного виду на частку рослинницької галузі припадало приблизно 95–98% її величини.

З урахуванням цього доцільно, на наш погляд, дещо конкретизувати специфіку фермерських господарств Тернопільщини, розглянувши їх місце й роль у виробництві найважливіших сільськогосподарських культур (табл. 3).

Розгляд місця фермерських господарств у виробництві основних сільськогосподарських культур на Тернопільщині важливий, тому що в процесі його аналізу виявляється ступінь адекватності їх виробничої діяльності кон'юктурі ринку, особливостям державної політики щодо ціноутворення на основні види сільськогосподарської продукції на тому чи іншому етапі. У контексті зазначеного найбільш узагальнювальним висновком наведених у табл. 3 даних можна вважати те, що порівняно з 2000 р. у 2011 р. спостерігалось значне зростання питомої ваги фермерських господарств у загальних обсягах виробництва основних сільськогосподарських культур; так, за зерновими культурами це зростання у вказані роки становило 3,6 раза, в тому числі пшениці – 3,8 раза, ячменю – 2,8 раза, куку-

рудзи – 14,4 раза; питома вага фермерських господарств у виробництві цукрових буряків зросла з 2,9% у 2000 р. до 11,2% у 2011 р., тобто у 3,8 раза, картоплі – у 7 разів, овочів – у 6,5 раза. Тобто чітко виражена тенденція зростання питомої ваги фермерських госпо-

дарств у загальних обсягах виробництва основних сільськогосподарських культур у Тернопільській області; наскільки оптимальним є таке поєднання їх у контексті основних форм господарювання на селі в сучасних умовах – це вже окреме питання.

Таблиця 3

Питома вага фермерських господарств у виробництві основних сільськогосподарських культур на Тернопільщині, % до загального обсягу по області

Види сільськогосподарських культур	Роки					
	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Зернові культури, у цілому	2,4	7,0	9,1	6,7	8,3	8,7
пшениця	2,6	7,4	10,6	6,8	8,5	10,1
ячмінь	2,6	7,7	7,2	7,4	8,2	7,4
кукурудза	0,5	3,0	6,9	4,1	7,3	7,2
Цукрові буряки	2,9	4,1	15,9	3,5	14,5	11,2
Картопля	0,8	2,4	2,7	0,9	5,4	5,6
Овочі	0,4	0,4	0,9	0,8	1,7	2,6

Розглянута, зокрема, в табл. 2 специфіка сільськогосподарського виробництва на Тернопільщині полягає й у тому, що в загальному обсязі валової продукції фермерських господарств питома вага їх рослинницької галузі перебуває в межах 95,8–97,4%, тобто аналіз виробничої діяльності господарств вказаного типу в цьому випадку, по суті, зводиться саме до фермерських господарств названої галузі. У контексті зазначеного не можна не звернути увагу на те, що аналіз виробничої діяльності фермерських господарств, у тому числі на Тернопільщині, вже за логікою вимагає роз-

гляду основних факторів, які зумовлюють обсяги виробництва в господарствах зазначеного виду. Основними, визначальними з них є врожайність сільськогосподарських культур і розмір сільськогосподарських угідь, відведених під їх вирощування. Саме з огляду на це та з метою поглиблення аналізу ефективності функціонування фермерських господарств проведемо, зокрема, порівняльну характеристику величини урожайності найважливіших сільськогосподарських культур на Тернопільщині в розрізі основних форм господарювання на селі (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняльна характеристика урожайності основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств на Тернопільщині

Показники	Роки					
	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Зернові культури, у цілому						
усі категорії господарств	19,4	23,6	34,0	33,6	27,7	41,0
сільськогосподарські підприємства	17,1	22,8	36,1	35,6	29,0	44,0
фермерські господарства	13,0	22,3	31,2	24,4	23,7	37,0
– пшениця						
усі категорії господарств	13,8	21,6	26,3	25,7	18,9	26,9
сільськогосподарські підприємства	20,8	23,3	37,1	37,4	25,6	40,0
фермерські господарства	16,4	24,8	35,9	26,8	23,3	36,9
– ячмінь						
усі категорії господарств	17,0	22,3	29,3	27,0	20,4	31,2
сільськогосподарські підприємства	14,4	21,5	30,9	28,7	20,5	32,4
фермерські господарства	12,7	21,0	25,9	22,1	17,2	27,5
– кукурудза						
усі категорії господарств	29,4	40,5	52,7	53,8	52,7	62,9
сільськогосподарські підприємства	18,5	42,2	56,7	57,9	54,5	64,2
фермерські господарства	17,4	36,6	48,1	51,5	52,4	64,2
– цукрові буряки						
усі категорії господарств	188,2	269,3	330,6	319,9	255,9	332,1
сільськогосподарські підприємства	160,6	303,9	335,0	323,7	256,5	341,8
фермерські господарства	180,9	253,0	387,3	259,1	275,4	384,9
– картопля						
усі категорії господарств	143,3	117,3	136,8	160,3	144,8	190,4
сільськогосподарські підприємства	132,4	166,9	202,4	307,1	271,1	231,9
фермерські господарства	189,0	185,6	239,4	221,1	297,3	243,3
– овочі						
усі категорії господарств	99,2	144,1	207,5	195,4	192,7	211,9
сільськогосподарські підприємства	58,0	58,0	322,0	139,0	152,2	176,4
фермерські господарства	39,4	119,8	197,2	155,8	251,3	278,0

Тут найбільш очевидним є таке.

По-перше, незважаючи навіть на те, що в 2011 р. порівняно з 2000 р. спостерігалось

значне підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур, все ж визначальною її особливістю можна вважати

не стільки існування тенденції зростання, скільки наявність значних перепадів у її величині в окремі роки, що в черговий раз підтверджує, наскільки важливим фактором динаміки врожайності основних сільськогосподарських культур є кліматичні умови.

По-друге, урожайність зернових культур як у цілому, так і в такому підвиді, як сільськогосподарські підприємства, значно вища, ніж у фермерських господарствах; особливо це виявляється на прикладі вирощування пшениці і ячменю.

По-третє, вважаємо за доцільне наголосити на тому, що саме у фермерських господарствах Тернопільщини врожайність цукрових буряків, картоплі й овочів була значно вищою, ніж в інших категоріях госпо-

дарств, на прикладі чого можна переконатися у відносно високій ефективності виробництва цієї форми господарювання.

Разом з показником урожайності сільськогосподарських культур другим визначальним фактором динаміки виробництва, як уже частково згадувалося, є показник величини сільськогосподарських угідь, відведених під вирощування тих чи інших культур. Більше того, структура сівозмін є одним з індикаторів особливостей державної політики зокрема й насамперед у плані регламентації ціноутворення на основні види сільськогосподарської продукції. Повне уявлення про специфіку розподілу фермерських господарств Тернопільщини за розміром сільськогосподарських угідь дають дані табл. 5.

Таблиця 5

Розподіл фермерських господарств Тернопільщини за розміром сільськогосподарських угідь, 2011 р.

Види фермерських господарств	Кількість господарств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	га	у % до загальної площі
Фермерські господарства, що мали сільськогосподарські угіддя, з площею, га	679	88,6	73150	100,0
до 3,0	70	9,1	154	0,2
3,1–5,0	70	9,1	321	0,4
5,1–10,0	122	15,9	1037	1,4
10,1–20,0	116	15,2	1802	2,5
20,1–50,0	166	21,7	5663	7,8
50,1–100,0	41	5,4	2946	4,0
100,1–500,0	60	7,8	13119	17,9
500,1–1000,0	20	2,6	12581	17,2
1000,1–1500,0	7	0,9	8512	11,6
1500,1–2000,0	4	0,5	7143	9,8
2000,1–3000,0	2	0,3	5772	7,9
понад 3000,1	1	0,1	14100	19,3
Фермерські господарства, що не мали сільськогосподарських угідь	87	11,4	–	–

По-перше, у своїй абсолютній більшості фермерські господарства Тернопільщини – це відносно невеликі за розмірами сільськогосподарських угідь виробничі одиниці. Так, при простому укрупненні п'ятох перших груп впливає, що з 679 функціонуючих фермерських господарств, які мали сільськогосподарські угіддя, 544 (або 80,1%) – це підприємства з розміром посівних площ до 50,0 га.

По-друге, окремою особливістю, мабуть, слід назвати те, що з вказаних 679 фермерських господарств практично кожне четверте було з площею сільськогосподарських угідь у межах 20,1–50,0 га, певною мірою показовим у контексті сказаного є й те, що відносно високою (8,8%) є питома вага господарств вказаного типу з розміром сільськогосподарських угідь у межах 100,1–500,0 га.

По-третє, цікавим у всіх аспектах є й те, що на Тернопільщині існує одне фермерське господарство з розміром сільськогосподарських угідь у 14 тис. 100 га; лише на його частку, до речі, припадає 1/5 всієї площі сільськогосподарських угідь, відведених під користування фермерських господарств.

Доповнимо характеристику найважливіших, на наш погляд, показників виробничої діяльності фермерських господарств Тернопільщини розглядом структури сільськогосподарських угідь, відведених під їх користування, на внутрішньообласному рівні, у розрізі районів. Це дає змогу глибше зрозуміти специфіку організації фермерських господарств області, хоча при цьому доводиться абстрагуватись від багатьох більш-менш значущих факторів, що визначають структуру сільськогосподарських угідь фермерських господарств у розрізі районів. Детальну ж характеристику фермерських господарств у вказаному ракурсі наведено в табл. 6.

До найважливіших особливостей організації фермерських господарств на внутрішньообласному належать такі:

- по-перше, заслуговує на окрему увагу динаміка зростання сільськогосподарських угідь, відведених під користування фермерських господарств, за 2000–2001 рр. загалом по області – з 22 906 га до 73 150 га у відповідний період, тобто збільшення приблизно у 3,2 раза;

**Районна структура сільськогосподарських угідь фермерських господарств
у Тернопільській області**

Райони	Роки			
	2000		2011	
	площа сільсько- господарських угідь, га	% до підсумку	площа сільсько- господарських угідь, га	% до підсумку
У цілому по області	22 906	100,0	73 150	100,0
Бережанський	313	1,3	1 637	2,2
Борщівський	2 630	11,5	4 929	6,7
Бучацький	932	4,1	2 795	3,8
Гусятинський	3 093	13,8	23 785	32,9
Заліщицький	2 375	10,3	1 626	2,2
Збаразький	1 342	5,8	7 892	10,8
Зборівський	961	4,2	3 900	5,3
Козівський	1 022	4,5	2 533	3,5
Кременецький	408	1,8	1 434	1,9
Лановецький	1 125	4,9	2 550	3,5
Монастирський	145	0,6	177	0,2
Підволочиський	571	2,5	1 957	2,6
Підгаєцький	1 270	5,5	1 223	1,7
Теребовлянський	634	2,7	6 311	8,6
Тернопільський	2 958	12,9	5 668	7,7
Чортківський	2 130	9,3	793	1,1
Шумський	997	4,3	3 877	5,3

- по-друге, широкий діапазон коливань питомої ваги тих чи інших районів у загальних обсягах сільськогосподарських угідь, відведених під користування господарством вказаного виду, – від 0,2% у Монастирському до 32,9% в Гусятинському районі;
- по-третє, на тлі зростання абсолютних показників величини сільськогосподарських угідь, відведених під користування фермерських господарств, практично в кожному з районів за вищезазначений період у Заліщицькому районі була протилежна картина – згортання площі сільськогосподарських угідь господарств вказаного виду з 2375 га у 2000 р. до 1526 га у 2011 р.; аналогічна ситуація була в Чортківському районі, де зменшення становило відповідно з 2130 га до 793 га за вказаний період.

IV. Висновки

Динаміка розвитку фермерських господарств є одним з найважливіших показників ступеня зрілості ринкових відносин в економіці України.

Успішне вирішення проблем підвищення ефективності функціонування фермерських господарств можливо лише на загальнонаціональному рівні, в органічній єдності з усім комплексом заходів, спрямованих на підвищення ефективності суспільного виробництва, посилення ролі держави в управлінні еконо-

мічними процесами і далеко не в останню чергу саме в агропромисловому комплексі, у тому числі щодо фермерських господарств.

Однією з найважливіших передумов підвищення ефективності функціонування фермерських господарств є ступінь урахування в державній політиці за їх підтримки всього комплексу відповідних умов, що об'єктивно склалися на тій чи іншій території країни, у тому чи іншому її регіоні.

Проблеми, які супроводжують процес розвитку фермерських господарств, у кожному конкретному випадку мають, по суті, перехідний характер, і їх успішне вирішення, зрештою, залежить від ефективності розв'язання основних проблем усього агропромислового комплексу України на тому чи іншому етапі його розвитку.

Важливим фактором підвищення ефективності функціонування фермерських господарств, як, власне, всіх основних форм господарювання на селі, було й залишається постійне вдосконалення системи економічних інструментів, які застосовуються в практичній діяльності, зокрема ціноутворення на основні види сільськогосподарської продукції.

Список використаної літератури

1. Сільське господарство Тернопільської області за 2011 рік : стат. зб. – Тернопіль, 2012.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2013.

Сачовский И.М. Место фермерских хозяйств в сельском хозяйстве Тернопольщины

В статье анализируются наиболее важные показатели производственной деятельности фермерских хозяйств Тернопольской области.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, сельскохозяйственные угодья, урожайность основных сельскохозяйственных культур.

Sachovsky I. The place of farm enterprises in the agriculture of Ternopil region

Farm enterprises are an absolutely new type of agricultural production the appearance of which is the direct consequence of reforming of the agriculture complex of Ukraine in compliance with the basic requirements of market economics. The mentioned type of enterprises has its specific form of labour processes organization, their effective functioning depends on the level of taking into account the whole complex of preconditions which occurred objectively in a specific region on a specific development stage in the process of the regulation of their productive activity. In our opinion, these points should make the base for the analysis of the farming enterprises' role and place, in particular, the place in the agrarian sector of economics of Ternopil region.

The characteristic feature of the article is, first of all, partial drawing attention to financial and economic figures of production effectiveness in farming enterprises of Ternopil region; secondly, consideration of ratio of the enterprises of the mentioned type in general production volumes of agriculture both in the region generally (including in terms of its basic branches) and its specification in the production of basic agricultural crops. In the context of the abovementioned we consider it necessary to stop for detail on the factors determining different production volumes in farming enterprises of crop sector, namely in Ternopil region. There are two determining factors: agricultural crop yield and agricultural farm land area for crop growing. Proper attention is given to the analysis of each of them. In particular we should single out the conducting of the comparative characteristics of agricultural crops yield in terms of basic economic agricultural farming in villages, grouping the farming enterprises of Ternopil region according to the size of agricultural lands including on intraregional level, in terms of regions.

In most cases conclusions from the article are theoretically significant.

Key words: *farming enterprise, agricultural lands, yield of basic agricultural crops.*